

UOT 94 (479, 24)**XIX YÜZİLLİYİN 50-60-CI İLLƏRİNDƏ
İRƏVAN QUBERNİYASINDA
KƏNDLİ-MÜLKƏDAR QARŞIDURMASI TARİXİNDƏN****E.T.QARAYEV**
Bakı Qızlar Univrsiteti
elchin_garayev@mail.ru

Məqalə XIX yüzilliyin 50-60-cı illərində İrəvan quberniyasında kəndli mülkədar qarşিদurmasına həsr olunmuşdur. Arxiv materiallarından məlum olur ki, torpaq mübahisələri, vergi və mükəlləfiyyətlərin yerinə yetirilməsi uğrunda mülkədarlarla kəndlilər arasında mübahisələr quberniyanın bütün qəzalarında geniş miqyas almışdı. Bəzən bu mübahisələr açıq toqquşmalara səbəb olurdu. Vəziyyətin gərginləşməsində hakimiyyət orqanlarının da günahı çox idi. Onlara ünvanlanan şikayət məktublarına baxmayaraq, hakimiyyət orqanları sahibkarların xeyrinə qərarlar çıxarır, kəndlilərin şikayətlərini əsassız sayırdılar.

Açar sözlər: İrəvan, quberniya, sahibkar-kəndli münasibətləri, şikayət, narazılıq, mübahisə, mübarizə

XIX əsrin ortalarında İrəvan quberniyasında torpaq üstündə mülkədar-kəndli qarşিদurması geniş vüsət almışdı. Buna görə də Qafqaz canişini İrəvan quberniyasında sahibkar-kəndli münasibətlərinə aydınlıq gətirmək üçün 1851-ci il iyunun 8-də “Əsasnamə” qəbul etdi (1, 200-204; 2, 80-83). Lakin bu “Əsasnamə” həyata keçmədi.

Sahibkar-kəndli münasibətlərinə aydınlıq gətirilmədiyindən torpaq mübahisələri İrəvan quberniyasının bütün qəzalarında qeydə alınmışdı. Arxiv materiallarında bu haqda kifayət qədər məlumatlara rast gəlmək mümkündür. Məsələn, 1850-ci il martın 21-də Zəngibasar dairəsinin Şorlu-Mehmandar kəndinin xəzinə kəndliləri İrəvan qubernatoruna yazdıqları məktubda Süleyman xanın onlara məxsus iki axça torpağın zəbt etdiyini bildirərək, həmin torpaqların geri qaytarılmasını xahiş edirdilər (3, 77).

1857-ci il oktyabrın 10-da İrəvan qubernatoruna edilən məruzədə Naxçıvan qəzasının Dərələyəz dairəsinin 5 kəndinin-Həmzəli-Diza, Arpa, aşağı və yuxarı Danzik və Çiva kəndliləri Naxçıvan qəzasının rəisinə ünvanladığıları ərizədə onlara məxsus torpaqların yerli bəylər tərəfindən qeyri-qanuni ələ keçirmələrindən şikayət edirdilər. Onlar yazırdılar ki, “kənd mülkədarları özbaşnalıq edərək böyük həcimdə torpaq sahələri əkdüyindən, kəndlilərin yeganə yaşamaq və xəzinəyə vergi və mükəlləfiyyət ödəmənin mənbəyi olan torpaq azlığından əziyyət çəkirlər”. Kəndlilər bu hadisədən əziyyət çəkmələrinə bax-

mayaraq, qubernator bəylərin hüquqlarını qorumağı üstün tutmuşdu. Bu məktub əsasında çıxarılan qərarla bildirilirdi ki, qanuna əsasən bəylərin hüquqlarına toxunmaq olmaz, yalnız diqqət etmək lazımdır ki, bəylər öz torpaqlarını kəndlilərin hesabına genişləndirməsinlər (3, 78-81).

Belə şikayətlər hər kənddə qeydə alınmışdı. Narazılıqların, şikayətlərin çoxluğu hökuməti narahat etməyə bilməzdi. Vəziyyətlə tanış olmaq üçün yerlərə səlahiyyətli nümayəndələr ezam olunmağa başladı. Nəticədə Zaqafqaziya diyarının Baş İdarə şurasının üzvü Kotsebu İrəvana göndərildi. O, İrəvan quberniyasında olarkən yeli əhali ilə birbaşa görüşmüş, söhbətlər aparmış və əhali ona torpaqsızlıqdan, susuzluqdan və mülkədarlar tərəfindən sıxışdırılmaları haqqında xeyli şikayət ərizələri vermişdilər (3, 110).

Lakin buna baxmayaraq kəndlilərin mülkədarlar tərəfindən sıxışdırılmaları davam edirdi. Hətta haqsızlığa dözməyən bəzi ailələr yer-yurdlarını tərk edərək qonşu dairələrə, kəndlərə köçmək məcburiyyətində qalırdılar. Naxçıvan dairəsinin Aznaburd kəndinin sakinləri buranı təftiş edən Naxçıvan qəzasının məmuruna verdikləri ərizədə mülkədar Kiçik xanın onların torpaq və bulaqlarının zəbt edilməsi barədə şikayət etmişdilər. Kəndlilər yazırdılar: “O, bizim torpağımızı və iki bulağımızı zəbt etsə də, bununla kifayətlənməyərək digər qalan 3 bulaqdan zorla suvarmaq üçün səkkiz gündən bir su götürürdü. Nəticədə sıxışdırılan beş ailə Dərələyəz dairəsinə köçmüşdülər” (4, 115). Kiçik xan özünün hərəkəti ilə əhalini yoxsul vəziyyətə salmışdı. Kənd əhalisi vergini ödəmək üçün başqa yerlərdə iş axtarmaq məcburiyyətində qalmalı olmuşdular (4, 116).

Qonşu kəndlər arasında torpaq üstündə mübahisələr də olurdu. Hətta bu mübahisə böyüyərək polislərə qarşı çıxışla nəticələnirdi. Məsələn, İrəvan qəza rəisinin 1861-ci il sentyabrın 4-də qubernatora ünvanladığı məlumatda bildirilmişdi ki, xəzinə-mülkədar kəndi olan Örtülü-Təzəkənd kənd sakinlərinin iyunun 9-da yazdıqları ərizədə qonşu Kuşi-Dəmirçi kəndinin sakinləri hər iki kənd arasında sərhəd torpaq zolağını zəbt etmişdilər. Bu məsələni həll etmək üçün qəza rəisi köməkçisi Deyqarxanovu polis dəstəsilə oraya göndərmişdi. Lakin Kuşi-Dəmirçi sakinləri-başda Seyid Abdulla Məmməd oğlu, Məşədi İsmayıl Mustafa oğlu, Qəmbər Məmmədqulu oğlu və Məhəmmədbağırın başçılığı ilə 100 nəfər dəyənəklə silahlanaraq Deyqarxanovun dəstəsinə hücum etmişdilər. Hücuma məruz qalan polislər mübahisə yerindən qaçmış, Deyqarxanov girov götürülmüş, polislərdən Cəlil bəy Sofiyev və Maxta kəndinin kəndxudası zədələnmişdi. Bu hadisədən bərk qorxan, belə hadisələrin başqa kəndlərə keçməyinin qarşısını almaq üçün qəza rəisinin göstərişi ilə yuxarıda adı çəkilən dörd nəfər həbs edilmişdi (3, 111).

Dərələyəz dairəsinin Arpa kəndinin sakinləri öz mülkədarları Həsənəli sultana qarşı mübarizəsi daha geniş xarakter almışdı. Kəndlilərin şikayətindən belə bəlli olur ki, Həsənəli sultan kənd sakinlərinə məxsus olan otlaqların bir hissəsini kənar şəxslərə icarə verir, digər hissəsini isə onlardan zorla alaraq özü əkirdi. Nəticədə sakinlər yaşamaq üçün yeganə vasitə olan torpaqdan məhrum olmuşdular. Bundan əlavə, qonşu kəndin adamları qeyri-qanuni olaraq onların

torpaqlarının bir hissəsini zəbt etmişdilər (3, 113).

Bu məsələnin həll edilməsi Naxçıvan qəza rəisinə tapşırıldı. O, isə kənd sakinlərinin şikayətini araşdırmaq üçün Dərələyəz dairəsinin rəisinə göstəriş verdi. Dərələyəz rəisi Xanaqovun Naxçıvan qəza rəisinə 1862-ci il noyabrın 6-da ünvanladığı məlumatda göstərirdi ki, həqiqətən də, Həsənəli sultan əkin üçün 8 xalvar yerə sahib olmuşdu. Rəisin xahişindən sonra o, 2 xalvar əkin sahəsini və bir qoyun ağılını kəndlilərə güzəşdə getmişdi. Lakin kəndlilər bununla razılaşmamışdı. Bu hadisədən sonra Naxçıvan qəza rəisinin qubernatora yazdığı məktubda Arpa kənd sakinlərinin şikayətinin əsassız olması bildirilmişdi (3, 113-114).

Lakin Arpa kənd sakinlərinin şikayəti davam edirdi. 1864-cü il martın 21-də Arpa kənd sakinlərindən 20 nəfərin imzası ilə İrəvan qubernatoruna yazılan şikayət məktubunda öz narazılıqlarını daha ətraflı bildirmişdilər. Məktubun məzmunundan belə məlum olur ki, Arpa kəndi 30 evdən ibarətdir. Bu kənd ümumilikdə 50 xalvar torpağa malikdir. Bunlardan 30 xalvar əkinə yararlı, 20 xalvar isə keyfiyyətsiz torpaqlar olmuşdu. Mülkədar Həsənəli sultan 30 xalvardan ən keyfiyyətli 8 xalvar ələ keçirmiş, 22 xalvar isə 30 ailə arasında bölünmüşdü. Digər tərəfdən, onların dediyinə görə Həsənəli sultan onlara məxsus iki qoyun ağılını ələ keçirmişdi. Kəndlilər bildirirdilər ki, onlar bu az torpaqla nəinki ailələrini saxlamalı, eyni zamanda illik vergi ödəməli idilər. Onları rahat edən məsələlərdən biri də, 25 vert aralıda qonşu Yaycı kəndində yaşayan Həsənəli sultanın evinə məhsulun $\frac{4}{30}$ hissəsini təşkil edən bəhrə vergisi olan buğda, arpa, ot, saman və digər məhsullar daşımağa məcbur olmaları idi. Yollar yararsız olduğuna görə bu məhsulların daşınması kəndlilərə baha başa gəlirdi. Kəndlilərin tələbi ondan ibarət idi ki, Həsənəli sultanın zəbt etdiyi 8 xalvar və 2 qoyun ağılı ondan alınıb sakinlərin istifadəsinə verilsin, digər tərəfdən bəhrə vergisi onların hesabına Yaycı kəndinə daşınmasın (3, 115-116).

Bütün bu şikayətlərə baxmayaraq Arpa kənd sakinlərinin narazılıqları qəbul olunmamışdı. 1864-cü il noyabrın 18-də Dərələyəz dairə rəisinin Naxçıvan qəza rəisinə yazdığı məktubun və İrəvan qubernatorunun Naxçıvan qəza rəisinə göndərdiyi bildirişin məzmunundan görünür ki, Arpa kənd sakinlərinin şikayətlərinin əsassız olduğu bildirilmişdi (3, 117-118).

Yenibəyazid qəzasının kəndlilərinin mülkədarlara qarşı mübarizəsi daha kəskin xarakter almışdı. Qəzanın Qızılbucaq, yaxud Çaxırlı kənd sakinləri İrəvan qubernatoruna 1862-ci il aprelin 24-də ünvanladığı şikayət ərizəsində göstərirdilər ki, onların kəndi xəzinə kəndi olmasına baxmayaraq, kəndin mülkədarı praporşik Mustafa ağa onlardan vergi və mükəlləfiyyət yerinə yetirmələrini, hər il üç kişi və bir qadın olmaqla qulluqçu tələb edirdi. Bundan əlavə qəza rəisinin göstərşi ilə kəndlilər hər il torpağın şumlanmasında Mustafa ağaya 6 kotan verməli idilər. Lakin Mustafa ağa mülkədar hüququndan sui-istifadə edərək yeni-yeni tələblər irəli sürməklə kəndliləri təngə gətirdi. Bundan əlavə kəndlilər xəzinəyə 11 rubl həcmində vergi ödəyirdilər. Lakin kəndlilər bununla razılaşmayaraq iddia edirdilər ki, yeni vergi sisteminə görə hər bir

kənd sakini ildə xəzinəyə 7 rubl 30 qəpik vergi ödəməli idi (3, 118-119).

Qızılbulaq kəndlilərinin şikayətinə baxmayaraq, onların şikayəti qəbul olunmamışdı. 1863-cü il iyunun 5-də Qafqaz Cənubunun İrəvan qubernatoruna ünvanladığı bildirişdə Mustafa ağanın hüquqları bərpa edilmişdi. Burada aydın göstərilirdi ki, kənd həm xəzinə, həm də mülkədar kəndi olduğuna görə yeni vergi qanununa baxmayaraq, verginin miqdarı hər ev üçün 11 rubl saxlanılır, digər tərəfdən hər 15 ev mülkədara bir qulluqçu verməyə borcludur (3, 119).

İrəvan quberniyasında qarşılıqlı o həddə çatırdı ki, kəndlilər açıq-açıq ağalar üçün mükəlləfiyyətlərin yerinə yetirilməsindən boyun qaçırırdılar. Bəzi sahibkarların hakimiyyət orqanlarına ünvanladıkları şikayət məktublarından bunu görmək mümkündür. İrəvan şəhərində yaşayan bu ağalar kənd sakinlərinin onların yaşadığı yerə ot, yonca və saman daşımamalarından narahat idilər. Məsələn, 1863-cü il sentyabrın 15-də və 1864-cü il oktyabrın 29-da Üçmüəzzin qəza rəisinin İrəvan qubernatoruna yazdığı rəsmi məktublarında göstərilirdi ki, İrəvan şəhər sakini Şükür ağa mülkədar mülkü olan Tos kənd sakinlərinin ona çatacaq ot, yonca və samanın kəndlilər tərəfindən lazımı yerə daşınmamasından şikayət edirdi. Kəndlilərin bu mükəlləfiyyəti yerinə yetirilməsinin səbəbi kimi, 1860-cı il mayın 16-da sabiq hərbi qubernator Kolyubakinin fərmanına əsasən kəndlilərin yalnız 25 verstə qədər məsafəyə dənli bitkiləri daşıya bilmələri göstərilirdi. Burada ot və ələfdən söhbət getmirdi. Məktublarda qəza rəisi Şükür ağanın tələbinin yerinə yetirilməsi məsələsini qubernatordan xahiş edirdi (3, 121-123).

İrəvan quberniyasının əksər kəndlərində mülkədarlar vəziyyətdən sui-istifadə edərək kəndli torpaqlarını zorla mənimsəyirdilər. Üçmüəzzin qəzasının Ağcaarx kənd sakinlərinin şikayəti də belə mülkədarlardan idi. Ağcaarx kənd sakinləri İrəvan quberniyasını təftiş edən gizli müşavir general Xaritonova 1863-cü il oktyabrın 24-də 30 ailənin imzası ilə yazdıqları şikayət ərizəsində göstəriridilər ki, onların kəndi mülkədar kəndidir. Kəndin torpaqlarının 3,5 axçası İrəvan şəhər sakinləri olan Hacı Əli, Hacı Qurban və Ağa qardaşlarına, digər hissəsi Cavad, Əsəd qardaşlarına və 2,5 axça isə Cəlil xana, onun ölümündən sonra isə oğlu Paşa xana məxsus idi. Paşa xan vəziyyətdən istifadə edərək kəndlilərin torpaqlarını mənimsəyərək 25 xalvara çatdırmışdı. Halbuki, qanunla onun torpaqlarının sahəsi 12 xalvardan yüksək olmamalı idi. Bundan əlavə, Paşa xan hər il torpaqların şumlanması və məhsulun yığılması üçün kəndlilərdən işçilər tələb edirdi. Şikayət məktubunda kəndlilər generala bildirirdilər ki, kənd mülkədarları ümumilikdə 50 xalvar torpaq sahəsini əkidilər. Lakin 37 kənd sakininin torpağa ehtiyacı vardır. Onlar xahiş edirlər ki, qanuna əsasən mülkədarlar yalnız 12 xalvar torpağa sahib olsunlar, qalan hissələr kəndlilərə qaytarılsın. Kəndlilər Paşa xanın onları sıxışdırmasından tənqə gələrək xəzinə kəndi olan Saatlı kəndinə köçürülmələrini xahiş edirdilər (3, 123-126).

Mülkədarların təqiblərindən və sıxışdırmalarından tənqə gələn əksər kəndlilər xəzinə torpaqlarına köçməyi üstün tuturdular və bəzi hallarda buna nail olurdular. 1864-cü il martın 29-da Dərələyəz dairəsinin Ağkənd kəndinin

17 ailənin şikayət məktubunda mülkədar Cəlil xanın kəndlilərin torpaqlarını əllərindən almasından şikayət edərək, İrəvan qubernatorundan Yenibəyazid qəzasına məxsus olan Xartluq kəndinə köçmələrinə icazə vermələrini xahiş edirdilər. Nəticədə 1865-ci il sentyabrın 6-da İrəvan qubernatorunun Naxçıvan qəza rəisinə yazdığı məktubda 17 ailənin Xartluq kəndinə köçmələrinə icazə verilmişdi (3, 126-128).

İrəvan qəzasında Novruzlu kənd sakinləri bir neçə dəfə qubernatora şikayət etmələrinə baxmayaraq, onların şikayətinə heç bir cavab verilmədiyinə görə birbaşa Qafqaz canişinə şikayət məktubu ünvanlamışdılar. Onların yazdıqlarına görə, kənd xəzinəyə məxsus olmasına baxmayaraq, İrəvan şəhər sakini mülkədar Rzaqulu bəy Kərim bəy oğlu tərəfindən sıxışdırılaraq, kəndlilərin torpaqlarını əllərindən almışdır (3, 143-144).

1866-cı ilin mayında İrəvan qubernatoru quberniyanın ayrı-ayrı qəzalarında yerləşən 5 kəndin sakinlərinin mülkədarlar tərəfindən sıxışdırılmaları barəsində şikayət ərzələri haqqında qərar çıxarmışdır. Qərardan görünür ki, İrəvan qəzasında Reyhanlı, Arxalıq-Kəlbəli xan kəndlilərinin sakinləri, aşağı və yuxarı Neçli kəndinin 136 sakini, Naxçıvan qəzasında Xəlilli kəndləri, Üçmüəzzin qəzasında isə Səfiabad kəndinin 10 sakini mülkədarlar tərəfindən sıxışdırıldıklarını, torpağın və suyun çatışmamasından şikayət edirdilər. Şikayətin miqyasından ehtiyat edən İrəvan qubernatoru general-mayor Astafiyev kəndlilərin şikayətinə baxmış, mülkədarların hüquqlarını məhdudlaşdıran qərar çıxarmışdır. Qərara görə, mülkədar torpağında məskunlaşmış kəndlilər qanunla nəzərdə tutulmuş məhsulun müəyyən hissəsini mülkədara vergi verməli, həmin vergi yalnız 25 verstə qədər olan məsafəyə daşınmalı, mülkədar kəndində sakin olan kəndlilərə 6 axça (yəni 6 torpaq sahəsi) torpaq bölünməli, hər axça məhsul artıq qalarsa mülkədara xeyrinə 2 xalvar (hər biri 30 pud) vergi ayırmalı, digər tərəfdən sakinlər öz torpaqlarında azad olmalı, mülkədara tabe olmamalı və sahibkarın onlar üzərində polis nəzarəti qadağan olunurdu (3, 142-143).

İrəvan qəzasının digər bir kəndi olan Çikdamlı kənd sakinləri onlara məxsus torpağın mülkədardan alınmasına icazə verilməsi haqqında 1866-cı il mayın 2-də Qafqaz canişinə məktub ünvanlamışdılar. Məktubu 22 Azərbaycan türkü, 24 erməni imzalamışdı. Məktubda kənd sakinləri göstərirdilər ki, kəndin mülkədarı İrəvan kənd sakini Ağamalı Yeqizarov yüksək müsəlman silkinə məxsus deyil və o, qeyri-qanuni olaraq onlara məxsus torpaqları zəbt etmişdir. O, qanunla kameral təsvirdə vergi verən təbəqəyə məxsusdur. Yeqizarov sabiq qubernator Kolyubakinə rüşvət verərək Çikdamlı kəndinin sahibi olması haqqında fərman əldə etmişdir (3, 144-145).

Şikayət edənlər arasında Yuxarı və Aşağı Neçli kəndinin 136 sakini də vardı. Onlar 1866-cı il mayın 5-də Qafqaz canişinə yazdıqları məktubda göstərirdilər ki, onların mülkədarı Gevorq Yelizarov nəinki onları sıxışdırır, eyni zamanda dinini və inamını təhqir edirdi. Məktubun məzmunundan görünür ki, kəndin mülkədarı əkin sahələrini qeyri-qanuni zəbt etməklə bərabər onlardan zorla 3 batman təmizlənməmiş xam pambıq alır, pul tələb edirdi. Hətta mül-

kədarın qulluqçusu Cabbar kəndlilərdən rüşvət almamış onların yığdığı çəltiyin və pambığın miqdarını çəkmirdi. Sakinlər bu biabırçılığın qarşısını almağı canişindən xahiş edirdilər (3, 146-147).

İrəvan qəzasının Ağamzalı kəndinin həm azərbaycanlılardan, həm də ermənilərdən ibarət sakinləri 1866-cı il mayın 6-da Qafqaz canişinə ünvanladıkları məktubda vəziyyətlərini bir neçə bənddə bildirmişdilər. Onlar məktubda vəziyyətlərini belə təsvir etmişdilər: 1. Kənd sakinləri at-araba mükəlləfiyyəti yerinə yetirirdilər. Bu mükəlləfiyyət onlar üçün çətin olduğundan bu işdən azad olunmalarını xahiş edirdilər; 2. Ağamzalı kəndinə məxsus örüş yerləri az olmasına baxmayaraq həmin kəndə məxsus poçt stansiyasının atlarını yemləmək üçün onların 8 xalvar örüş yeri zəbt edilmişdi; 3. Xəzinəyə məxsus qonşu Cabaçalı kəndinin sakini Məşədi Məmməd Cəfər Fərzəli oğlu Ağamzalı kəndinə məxsus 10 xalvar əkin sahəsini qeyri-qanuni zəbt etmişdi. Bu işə İrəvan quberniya məhkəməsində baxılmış və Ağamzalı kənd sakinlərinin xeyrinə qərar çıxarılmışdır. Lakin indiyədək hökm icra olunmamışdır; 4. Ağamzalı kəndinin dörd mülkədarı kənd sakinlərindən qədərindən artıq məhsul vergisi tələb etməklə bərabər, bu vergini İrəvan şəhərinə daşınmasını tələb etmişdilər. Kənd sakinlərinin şikayətlərinə baxılmış və İrəvan qubernatorunun qəza rəisinə 1867-ci il avqustun 19-da yazdığı məktubda belə qərar çıxarılmışdı: 1. Kənd sakinləri at-araba mükəlləfiyyətindən azad edilsin; 2. Bu bənddə göstərilən vəziyyəti yerinə yetirmək üçün yerli rəisə müraciət edilsin; 3. Məzrənmə həyata keçirilənə qədər bu məsələ dayandırılın; 4. Kənd sakinləri məhsulun daşınması mükəlləfiyyətindən azad edilsin (3, 148-151).

Yenibəyazid qəzasının Kamal kəndinin sakinləri öz mülkədarlarına qarşı mübarizələri daha kəskin idi. 1868-ci il fevralın 26-da kənd sakinləri İrəvan qubernatoruna ünvanladıkları məktubda mülkədarların daha çox vergi almalarından şikayətlənirdilər. Məktubda göstərilirdi ki, Hüseynqulu xan tərəfindən bu kəndin idarə etmək hüququnu 1822-ci ildə Hacı Məhəmmədə vermiş, ondan sonra onun oğlu Molla Hüseyn Qulama çatmışdır. Molla Hüseyn Qulamın ölümündən sonra isə bu kəndin sakinləri onun oğlanları İbrahim bəyə, Abbasqulu bəyə və digər bir oğluna vergi vermək məcburiyyətində qalmışdı. Əvvəllər kənd sakinləri bəylərə yığılan məhsulun $\frac{1}{40}$ hissəsini vergi verirdilər. Lakin oğulları atasının yerini tutduqdan və bəy komissiyaları onların bəy hüququnu təsdiq etdikdən sonra kəndlilərdən məhsulun $\frac{4}{30}$ hissəsini tələb etməyə başladılar. Belə olduqda kənd sakinləri vergi verməyi dayandıraraq hakimiyyət orqanlarına şikayət etməyə başladılar (3, 159-161). Qəza rəisi bu mübahisədə mülkədarların tərəfində oldu. Onun 1868-ci il fevralın 28-də İrəvan qubernatoruna ünvanlandığı məlumatda bildirirdi ki, kənd sakinlərinin narazılığı əsassızdır, mülkədar hüququna görə onların məhsuldan aldığı vergi faizi düzgündür (3, 161-162). Kamal kəndində gərginliyin daha da dərinləşməsinin qarşısını almaq üçün İrəvan qubernatoru bu işə ciddi müdaxilə etmək qərarına gəlmişdi. Onun 1869-cu il mayın 20-də qəza rəisinə ünvanladığı məlumatda belə qərar çıxarmışdı ki, mülkədarların torpaq hüququ müəyyən edilənə qədər

kənd sakinləri (kənd 38 evdən ibarət idi) yığılan məhsulun $\frac{4}{30}$ hissəsini verməlidirlər (3, 162-163). Beləliklə, bu hadisədə də hakimiyyət orqanları mülkədarların hüquqlarını müdafiyyə etdilər.

Beləliklə, XIX əsrin 50-60-cı illərində İrəvan quberniyasına məxsus qəzalarda torpaq üstündə sahibkarlarla kəndlər arasında mübarizə kəskin xarakter almışdı. Arxiv materiallarında məlum olur ki, çar icra orqanlarının bu mübarizədə sahibkarların tərəfini saxlaması narazılığın daha da kütləvi xarakter almasına səbəb olmuşdu. Kənlilərin haqlı şikayətlərinə baxmayaraq, onların hüquqları tapdalanmışdı.

ƏDƏBİYYAT

1. АКАК: т. 12., Тифлис, 1904, с. 200-204.
2. Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края: т.1., Тифлис, 1887, с.1-280.
3. Крестьянское движение в Армении в XIX веке. // Составил В.Рштуни, при участии К.Степаняна. Ереван, 1948, 407 с.
4. Агаян Ц.П. Крестьянская реформа в Азербайджане в 1870 году. Баку, 1956, 404 с.

ИЗ ИСТОРИИ СОПРОТИВЛЕНИЯ КРЕСТЬЯН И ЗЕМЛЕВЛАДЕЛЬЦЕВ В ИРЕВАНСКОЙ ГУБЕРНИИ В 50-60-Е ГГ. XIX ВЕКА

Э.Т.ГАРАЕВ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена сопротивлению крестьян и землевладельцев в Иреванской губернии в 50-60-е гг. XIX в. Из архивных источников известно, что распри из-за земельных наделов, налогообложения и обязательств между крестьянами и землевладельцами были распространены во всех губерниях. Иногда эти споры являлись причиной крупных столкновений. В напряжении обстановки не малую роль играли органы власти. Не смотря на отправленные им жалобные письма, органы власти выносили решения в пользу землевладельцев и считали жалобы крестьян необоснованным.

Ключевые слова: Иреван, губерния, землевладелец, крестьянин, жалоба, недовольство, конфликт, борьба

FROM THE HISTORY OF PEASANT-LANDLORD CONFRONTATION IN IRAVAN GUBERNIA (GOVERNMENT) IN THE 50-60S OF THE 19TH CENTURY

E.T.GARAYEV

SUMMARY

The article deals with the peasant-landlord confrontation in Iravan Gubernia (government) in the 50-60s of the 19th century. The archive materials show that disputes between the peasants and landlords on the land, on fulfillment of tax and duties had got a large-scale in all the uyezds of the gubernia. Sometimes these disputes caused open conflicts. The government bodies were also guilty in the intensification of the situation. Despite the complaint letters addressed to them, they pronounced judgement in landlords' favour, and considered the peasants' complaints groundless.

Key words: Iravan, province, landowner, peasant, complaint, discontent, conflict, struggles